

Hicrî VI. Asırda Hadisçilerde Fikir Özgürlüğü İmkânı -Abdulğani El-Makdisî'nin (öl.600/1203) Uğradığı Mihneler Örneği-

Possibility Of Freedom Of Thought In Hadith Scholars In Hijrah VI Century-Example Of Oppressions Suffered by Abd Al-Ghani Al-Maqdisi (d. 600/1203)

Dr. Öğr. Üyesi, Rıdvan KALAÇ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı
Van Yuzuncu Yıl University, Faculty of Theology, Department of Hadith
r30kalac@gmail.com
 0000-0002-3257-2471

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted	Yayın Tarihi / Published
05 Haziran / June 2022	30 Ağustos / August 2022	15 Eylül / September 2022

Atıf Bilgisi / Cite as:

Kalaç, Rıdvan. "Hicrî VI. Asırda Hadisçilerde Fikir Özgürlüğü İmkânı- Abdulğani El-Makdisî'nin (öl. 600/ 1203) Uğradığı Mihneler Örneği", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Eylül 2022), 1034-1061.
<http://doi.org/1051702/esoguifd.1126356>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

Hicrî VI. Asırda Hadisçilerde Fikir Özgürlüğü İmkânı -Abdulğani El-Makdisî'nin (öl.600/1203) Uğradığı Mihneler Örneği-

Öz ► Hicri VI. Asırda yaşayan hadis âlimleri arasında fikir ve düşünce özgürlüğünün olup olmadığı konusu, bu asırda yaşayan muhaddislerden biri olan Abdulğani el-Makdisî'nin (öl.600/1203) uğradığı mihneler bağlamında ele alınmıştır. Çalışmada Abdulğani'nin karşılaştığı mihneler ile bunların arka planlarının ortaya konulup anlaşılmasına gayret edilmesi ve benimsediği fikirlerinin eserlerindeki izdüşümlerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. el-Makdisî'nin yaşadığı bu sıkıntılarının temel sebebi, hadis talebi için uğradığı beldelerde benimsediği selefi itikadını izhar etmesidir. Fikirlerine tahammül gösterilmeyip çeşitli grupların hışmına uğrayan el-Makdisî, ilk olarak hadis elde etmek amacıyla rihle gerçekleştirdiği İsfahan'da Eş'ariler'in mihnesine maruz kalmıştır. Abdulğani'nin ikinci mihnesi, Musul'da Hanefilerle yaşadığı polemiklerden kaynaklanmıştır. Abdulğani'nin burada Ukayli'nin *ed-Duafai'l-Kebîr* adlı eserinden dersler yapması Ebû Hanife taraftarlarını harekete geçirmiş ve kurulacak mahkemede idam edilmesi talep edilmişti. Onun son iki mihnesinden ilki Dımaşk'ta diğeri ise Mısır'da itikadî yaklaşımlarından dolayı Eş'arilerle olmuştur. Eş'arilerle fikri tartışmalar yaşayan ve bu fikirlerinden dolayı küfürle itham edilen Abdulğani, vefat ettikten sonra bu çileli ve sürgün yaşantısından kurtulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Abdulğani el-Makdisî, Mihne, Sıkıntı, Eş'ariler, Hanefiler.

Possibility Of Freedom Of Thought In Hadith Scholars In Hijrah Vi Century-Example Of Oppressions Suffered By Abd Al-Ghani Al-Maqdisi (d. 600/1203)

Abstract ► The issue of whether there was freedom of thought and expression among the hadith scholars living in Hegira VI century is studied in terms of the mihna and torture that one of the muhaddiths of that century, Abd al-Ghani al-Maqdisi (d.600/1203) experienced. In this study, it is aimed to reveal and understand the background of the mihna that Abd al-Ghani faced, and find out the reflections of the thoughts he adopted. The main cause of the pressures and torments that al-Maqdisi experienced is that he explained his salafiya faith in every place he visited in search of hadith. Al-Maqdisi, whose thoughts were not endured, and therefore who was attacked by various groups, was for the first time exposed to the mihna of Ash'arites in Isfahan, where he performed rihla (travel) to obtain hadith. The second torture that Abd al-Ghani was exposed to stemmed from the polemics he lived with Hanafis in Mosul. When Abd al-Ghani lectured lessons from the book, ad-Duafa al-Kabîr, this action activated the supporters of Abu Hanifa; hence al-Maqdisi was demanded to be executed after a trial was held. Of his two final tortures, the first one was in Damascus and the second one in Egypt performed by Ash'arites due to his faith approaches. Abd al-Ghani, who had debates with Ash'arites and was accused as an infidel because of his thoughts, got rid of this ordeal and exile life after death.

Key Words: Hadith, Abd al-Ghani al-Maqdisi, Mihna, Torture, Ash'arites, Hanafis

Giriş

Tarihte birçok âlim benimsemiş olduğu birtakım fikirlerden dolayı bazı imtihanlara tabii tutulmuş ve bu imtihanlar neticesinde çeşitli sıkıntılara, eziyetlere, işkencelere ve hapis cezalarına maruz bırakılmıştır. Bu âlimlerin önemli bir kısmının hadis alanında meşhur simâlar olduğu bilinmektedir. Bu âlimlerin zulme uğramaları ve mihne yaşamalarının

sebepleri bir hayli çoktur. Belli başlı sebepler arasında benimsedikleri itikadî fikirleri, verdikleri fetvaları, devlet emirleriyle olan menfi yöndeki ilişkileri, ehl-i hadis çizgisini takip edip kendi doğrularını her ortamda dillendirme durumları, haset edilmeleri, sûfî meşrepli bazı kesimlerin aşırılıklarına karşı çıkışları ve sert mizaçları yer almaktadır. Bu sebeplerden ötürü fikir hürriyetinden yoksun bırakılarak mihnelerle maruz kalıp muhtelif eziyetler çeken muhaddisler arasında Said b. Cübeyr (öl.94/713), Said b. Müseyyeb (öl.94/713), Süfyan es-Sevrî (öl.161/778), Mâlik b. Enes (öl.179/795), İmam Şafî (öl.204/820), Nuaym b. Hammad (öl.228/843), Ahmed b. Hanbel (öl.241/855), Buhârî (öl.256/870), Bâki b. Mahled (öl.276/889), Nesâî (öl.303/915), Taberî (öl.310/923), İbn Hibbân (öl.354/965), Hatîb el-Bağdâdî (öl.463/1071), İbnü'l-Cevzî (öl.597/1201), İbn Teymiyye (öl.728/1328), İbn Kayyim el-Cevziyye (öl.751/1350) gibi çok sayıda isim sayılabilir.¹

Abdulğani el-Makdisî de yukarıda zikri geçen hadis âlimleri gibi her ortamda fikirlerini beyan etmiş ancak bu durum mihnelerle uğramasına ve çeşitli zulümlere maruz kalmasına sebebiyet vermiştir. Onun bu çilelere maruz kalmasının sebepleri arasında; itikadî fikirleri, Eş'arîliğe muhalefeti, sert tabiatı, başkaları tarafından haset edilmesi, katı selefi inanca sahip olması ve münker² karşısındaki bazı tutum ve davranışları yer alır. Sahip olduğu bu tutumları sebebiyle çoğu kez sıkıntı yaşayan Abdulğani, yaşadığı sıkıntılardan dolayı hadis rihlesi için gittiği bazı beldeleri terk etmek zorunda kalmış ve bazılarında gittiği yerlerden gizlice çıkarılarak hayatı kurtarılmaya çalışılmıştır.

Ahmed b. Hanbel'in hayat tarzı ve itikadî duruşuna sıkı sıkıya bağlı olan Abdulğani, maruz kaldığı mihneler karşısında dik durmuş, ehl-i hadis çizgisini takip ederek sahip olduğu fikirleri ve inandığı doğruları çok sert tepkilere rağmen savunmaktan geri durmamış ve bunları her ortamda dillendirmiştir. Kendisi bizzat, "Allah'tan Ahmed b. Hanbel'in hal ve davranışları gibi bir durum vermesini istedim. Allah da bana onun namazını nasip etti. Daha sonra onun gibi çeşitli mihnelerle tabii tutuldum ve bu mihnelerde eziyet gördüm."³ diyerek maruz kaldığı sıkıntıları bir övünç kaynağı adanmıştır.

¹ Muhammed b. Ahmed Ebü'l-Arab, *Kitâbü'l-Mihen*, thk. Yahyâ Vüheyb el-Cebbûrî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2006); M. Mahfuz Söylemez, *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi* (Ankara Okulu Yayınları, 2016), 89-92; Enbiya Yıldırım, *Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye ve Hanefilere Bakışı* (Ensar Neşriyat, 2019), 63-101; Enbiya Yıldırım, "Şiddet ve Sabır Arasında Sıkışık Kalan Hadisçiler", *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı* 3 (2019), 143-161.

² Tasvip edilmeyen, yadırganan ve sıkıntı duyulan şeyler anlamında kullanılan münker, İslam dininde yasaklanmış haram ve mekruh fiillerin kapsamına girer. Bkz. Mustafa Çağrı, "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 11/138-141.

³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût, Hüseyin el-Esed vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988), 21/458; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve*

Abdulğani'nin maruz kaldığı sıkıntıları çocukluk arkadaşı Muvaffak İbn Kudâme de onun faziletinin gereği olarak yorumlamıştır. Abdulğani'yi soran Ziyauddin el-Makdisî'ye cevaben İbn Kudâme, onun çocukluk arkadaşı olduğunu ve ilim öğrenme yolculuğunda birlikte hareket ettiklerini, her türlü hayır ve hasenatta yarıştıklarını ve ehli bid'atın (muhaliflerin) ezalarına ve düşmanlıklarına maruz kalarak Allah'ın onun faziletini tamamladığını ifade etmiştir.⁴

Bu çalışmada hicri VI. asrın önde gelen hadis hafızlarından birisi olan Abdulğani el-Makdisî'nin benimsediği fikirlerinden dolayı uğradığı mihneler ve bu mihnelerin arka planı olarak sert mizacı, devlet emirleriyle olan ilişkileri ve yaşadığı sıkıntıların eserlerindeki etkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Abdulğani'nin mihneleri ele alınmadan önce hayatı ve ilmi faaliyetleri hakkında kısaca bilgi vermek uygun olacaktır.

1. Hayatı ve İlmî Faaliyetleri

ed-Dımaşkî, es-Salihî, el-Cemmailî, el-Hanbelî ve el-Makdisî gibi çeşitli nisbelerle anılan Abdulğani el-Makdisî, Hicri 541 yılının Rebiulahir ayında (Eylül 1147) Filistin'in Kudüs yakınlarında bulunan Nablus kentine bağlı olan Cemmailî Köyü'nde dünyaya gelmiş ve on yaşlarına kadar burada ikamet etmiştir. Ancak daha sonra Kudüs bölgesine yönelik haclı seferlerinden dolayı aile bireyleriyle birlikte 551/1156 yılında Cemmailî'den Dımaşk'a göç etmek zorunda kalmıştır.⁵

Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'âlâm, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 2000), 42/452; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Kitâbü Tezkireti'l-Huffâz*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 4/1378; Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ahmed İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymîn (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 2005), 3/27.

⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/449; Zehebî, *Tezkireti'l-huffâz*, 4/1376; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlillâh el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr*, thk. Kâmil Süleymân el-Cebbûrî, Mehdî en-Necm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 5/242; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/14; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab fi Ahbâri men Zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût, Mahmûd el-Arnaût (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993), 1/50.

⁵ Yûsuf b. Kızıoğlu Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-A'yân*, thk. Muhammed Berekât, Kâmil Muhammed el-Harrât vd. (Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2103), 22/138; Abdurrahmân b. İsmâ'il Ebû Şâme el-Makdisî, *Terâcimu Ricali'l-Karneyn es-Sâdis ve's-Sabi'*, thk. İbrahim Şemseddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 46; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/442-443; Zehebî, *Nübelâ*, 21/444-445; Ebü'l-Fidâ İsmâ'il b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 1999), 16/732; Ebü's-Safâ Halîl b. Aybeg es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafâ (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000), 19/21; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/2-3; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, 1/49; Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyûbi ve Devlet* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 347; M. Yaşar Kandemir, "Cemmailî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 7/338.

İlk eğitimini yetiştirmiş olduğu Kudâme ailesi âlimlerinden⁶ ve Dımaşk'ın önde gelen hadisçilerinden alan Abdulğanî, ilmi seyahatlere büyük önem vermiş ve bilhassa hadis elde etmek amacıyla rihleyi nafîle ibadetlerden daha faziletli bir faaliyet olarak görmüştür.⁷ Onun hadis öğrenmek amacıyla ilmi seyahatte bulunduğu kentlerin bir hayli çok olduğu ve İslam dünyasının dört bir tarafına giderek meşakkatli rihlelere katıldığı görülmektedir. Abdulğanî'nin yapmış olduğu rihlelere baktığımızda Cemmail'den Dımaşk'a göç ettikten sonra oradan Bağdat'a akabinde Dımaşk'a döndüğü, sonrasında Kâhire'ye oradan da İskenderiyye'ye ve İsfahan'a, daha sonrasında Hemedan ile Musul ve Dımaşk'a, akabinde Ba'lebek'e ve Nablus'a, oradan da Kudüs'e ve en son Kudüs'ten Mısır'a yani Kâhireye gittiği görülmektedir.⁸ Dönemin şartları göz önüne alındığında Abdulğanî'nin gerçekleştirdiği meşakkatli rihlelerin değeri ortaya çıkmaktadır.

Abdulğanî, uğradığı bu kentlerde ikamet ettiği süre zarfında çok sayıda âlimden hadis öğrenmiştir. Ancak onun en çok etkilendiği hocaları arasında İskenderiyeli meşhur hocası Ebû Tâhir es-Silefî (öl.576/1180) ve Ebu Musa el-Medîni (öl.581/1185) gibi bazı isimler yer alır. Rivâyete göre Abdulğanî, İskenderiyye'de es-Silefî'nin yanında uzun bir müddet kalarak ondan bin cüz kadar hadis eseri okumuş ve yazmıştır.⁹ Musul'da kaldığı süre zarfında ise Ebu Musa el-Medîni'den rical ilimlerine dair çok sayıda eser okumuştur.¹⁰

Yaptığı ilmi seyahatleri neticesinde hadis ve rical ilimlerine dair çok sayıda malumat elde eden ve birçok âlimin övgüsünü kazanan Abdulğanî, bu müktesebatı sayesinde hadis alanında derinleşmiş ve telif ettiği eserlerle bu alana önemli katkılarda bulunmuştur. Bu eserlerden bilhassa *el-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, *Kütüb-i sitte râvîlerine yönelik kaleme alınan ilk çalışma olması ve daha sonra telif edilen çalışmalara asıl teşkil etmesi bakımından büyük*

⁶ Bu aile hakkında geniş bilgi için bkz. Rıdvan Kalaç, *Kudâme Ailesi ve Hadis* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

⁷ Zehebî, *Nübelâ*, 21/451-452; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/12; Muhammed Emin Halit b. Merğûb, *el-Hâfız Abdulğanî el-Makdisî Muhaddisen* (Mekke: el-Mektebetü'l-İmdadiyye, 2004), 74.

⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 22/139-141; Zekiyuddîn Abdülazim b. Abdilkavî el-Münzirî, *et-Tekmile li Vefayati'n-Nakale*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1984), 2/17-19; Ebû Şâme el-Makdisî, *Terâcim*, 47; Zehebî, *Nübelâ*, 21/445-446, 460-461; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/443-444, 453-453; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/3-5, 31-32; Burhâneddin İbrâhim b. Muhammed İbn Müflih, *el-Maksadü'l-Erşed fi Zikri Ashabi'l-İmam Ahmed*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Üseymin (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1990), 2/153; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, 2/50.

⁹ Şemsuddîn Ebu Abdullah Muhammed b. Abdülhâdî İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü Ulemâi'l-Hadîs*, thk. Ekrem el-Bûşî vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1996), 4/148; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/1373; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/4; Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-Huffâz*, thk. Komisyon (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 488; Kandemir, "Cemmâilî", 7/338.

¹⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/444; Zehebî, *Nübelâ*, 21/458-459.

önem arz etmektedir. Hicri VI. asır ve sonrasında *Kütüb-i sitte* kavramının sistemli bir şekilde kullanılıp yaygınlaşmasında bu eserin önemi büyüktür.¹¹ Abdulğani'nin telif ettiği önemli bazı eserler arasında şunları saymak mümkündür:

1. el-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl
2. el-Ahkâmu'l-Kübra
3. Umdetu'l-Ahkâm
4. el-Camiu's-Sağîr li Ahkâmi'l-Beşîri'n-Nezîr
5. el-Misbah fi Uyûni'l-Ehâdîsi's-Sihâh
6. Nihâyetü'l-Murâd min Kelâmi Hayri'l-İbâd
7. Dureru'l-Eser
8. el-Ehâdîs ve'l-Hikâyât
9. Ahbâru Deccal
10. Hadîsu'l-İfk
11. Ahbâru's-Salât
12. et-Terğîb fi'd-Duâ
13. Zikru'n-Nâr
14. Ricalu's-Sahîhayn
15. Telhisu'l-Künâ¹²

Benimsediği itikadî yaklaşımlarından ve tutumlarından dolayı bazı mihnelere maruz kalan ve ömrünün sonlarına doğru Dımaşk'ı terk ederek Mısır'a yerleşen Abdulğani, vefatından önce burada on altı gün boyunca şiddetli bir hastalığa yakalanmış ve bu hastalık sonunda 23 Rebiülevvel 600'de (30 Kasım 1203) vefat etmiş ve Mısır'da Karâfe denilen yerde Hanbelî âlim Şeyh Ebu Amr İbn Mezrûk'un (öl.564/1168) mezarının yanına defnedilmiştir.¹³

2. Sert Mizâcı ve Devlet Emirleriyle İlişkileri

Kaynakların aktardığı bilgilere göre Abdulğani, oldukça sert bir mizaca ve güçlü, heybetli bir görünüşe sahiptir. Selefiyye mezhebinin tutucu âlimlerinden birisi olan Abdulğani'nin mihnelere ve eziyetlere maruz kalmasının temel sebebi sert mizacı ve benimsemiş olduğu itikadî fikirleriyle birlikte münker karşısındaki tutumudur. Abdulğani,

¹¹ M. Yaşar Kandemir, "el-Kemâl", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), 25/222-224; Kalaç, *Kudâme Ailesi ve Hadis*, 91-94.

¹² Eserleri hakkında bk. Kandemir, "Cemmâîlî", 7/338-340; Kalaç, *Kudâme Ailesi ve Hadis*, 84-98.

¹³ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 22/139-140; Ebû Şâme el-Makdisî, *Terâcim*, 47; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/458; Zehebî, *Nübelâ*, 21/467-468; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/734.

marufu emretmek ve münkerden alıkoymak için görmüş olduğu her türlü çirkin davranışı eliyle veya diliyle değiştirme yoluna gitmiş ve bu davranışlarında devlet emirleri dâhil kimseden çekinmemiştir.¹⁴ Bu bakımdan o, İbn Teymiyye'nin en büyük seleflerindedir. Muvaffak İbn Kudâme, gördüğü münker karşısındaki tutumuna dair Abdulğanî'nin sabırlı biri olmadığını ve hiç çekinmeden mutlaka tepkisini ortaya koyduğunu ifade etmektedir.¹⁵

Abdulğanî'nin münker karşısındaki tutumuna dair kaynaklarda bazı örnekler yer almaktadır. Bunların bazıları bilhassa içki içmeye dairdir. Abdulğanî, içki içmeye şiddetle karşı çıkmış, içki içen devlet emirlerinin çocuklarına dahi sert tepki göstermiş ve her defasında içkilerini dökmüştür.¹⁶ İçkiyle ilgili böyle bir hâdise, Abdulğanî'nin aile bireylerinden Muvaffak İbn Kudâme ve Ebu Ömer'in de başına da gelmiştir. Muvaffak İbn Kudâme, konuyla ilgili şöyle demektedir: “Ebu Ömer ile beraber bir gün Dımaşk'ta içki içen bir toplulukla karşılaştık. Biz bu kötü davranıştan alıkoymak için söz konusu topluluğun içkilerini döktük. Ancak akabinde ilgili toplulukla kavgaya tutuştuk ve aramızda husumete yol açan birtakım olaylar cereyan etti. Daha sonra bu duruma canımız çok sıkıldı. Abdulğanî'nin yanına gittik o ise, söz konusu topluluğa gösterdiğimiz tepkinin yerinde bir tepki olduğunu ifade etti ve kalbimiz bu davranışımızdan dolayı ferahladı.”¹⁷

Abdulğanî'nin pek hoşlanmadığı ve haram addedip tepki gösterdiği bir durum müzikle iştigaldir. Örneğin Dımaşk'ta bir gün devlet emirlerinin çocukları için tambur gibi birtakım müzik aletleri yapılmış ve bu aletlerin yapımı tamamlandıktan sonra teslimat için kendilerine gönderilmiştir. Ancak Abdulğanî, ilgili aletlerin adreslere teslimatına engel olmuş ve aletleri kırıp parçalayarak imha etmiştir.¹⁸ Abdulğanî, müzik aletlerine olan bu tutumunu başka bir yerde de sergilemiştir. Bir bilgiye göre Dımaşk'ta Selahaddin Eyyübî'nin büyük oğlu el-Melikü'l-Efdal'in (öl.622/1225) hükümdarlığı zamanında devlet emirlerinin çocukları için Şam Emeviyye Cami'nin doğusunda Ceyrûn denilen yerde dönemin eğlence merkezi diyebileceğimiz bir oyun ve eğlence alanı inşa edilmişti. Durumdan haberdar olan Abdulğanî, söz konusu eğlence merkezine gitmiş ve orada bulunan birçok alet ve edevatı kırıp parçalamıştı. Abdulğanî'nin bu davranışı dönemin kadısını sınırlendirmiş ve kadı ilgili davranışın sebebini sormak ve def, kaval vs. gibi müzik enstrümanları hakkında kendisiyle münazara etmek için Abdulğanî'ye bir elçi göndererek onu huzura davet etmişti. Ancak Abdulğanî, kadının huzuruna çıkmayı reddederek elçiye bu gibi alet ve edevatın nezdinde

¹⁴ Şeşen, *Selahaddîn Eyyübî ve Devlet*, 347.

¹⁵ Zehebî, *Nübelâ*, 21/454.

¹⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/449; Zehebî, *Nübelâ*, 21/454; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/16.

¹⁷ Zehebî, *Nübelâ*, 21/454.

¹⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/449; Zehebî, *Nübelâ*, 21/454; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/16.

haram olduğunu belirtmiş ve kadının huzuruna çıkmayacağını, ama dilerse kadının kendisine gelebileceğini belirterek söz konusu münazaraya gitme gereği bile duymamıştır.¹⁹

Görüldüğü üzere Abdulğani, yanlış gördüğü her davranışa müdahale ederken muhatapları pek dikkate almamış ve muhataplarının kadı veya devlet emiri olup olmaması gösterdiği davranışta etkili olmamıştır. Onun bu davranışına bir örnek de Dımaşk Eyyübi hükümdarı el-Melikü'l-Âdil Seyfüddîn Muhammed b. Eyyüb (öl. 615/1218) ile olan diyalogunda görülmektedir. Kaynakların ifadesine göre Abdulğani, bir gün el-Melikü'l-Âdil'in meclisine çıkmış ve o zaman pek çok kişinin iştirak ettiği bir konuşma cereyan etmiştir. Konuşmasında el-Melikü'l-Âdil yapmış olduğu gazvelerden olan Mardîn kuşatmasından övgüyle bahsetmişti. Ancak Abdulğani, el-Melikü'l-Âdil'in sözünü keserek ona hitaben “Ne yani? çok iyi bir şey yaptığını mı zannediyorsun? Allah seni ümmetin başına örnek olabilecek bir imam kılmışken bu duruma şükretmiyor ve bahsettiğin kuşatmalarla Müslümanlarla savaşp onları öldürmekten övgüyle mi bahsediyorsun?” diyerek el-Melikü'l-Âdil'i azarlamıştır. Bu durum karşısında melik konuşmasını tamamlayamamış ve Abdulğani'nin bu tepkisine ses çıkarmamıştır. İlgili konuşmanın akabinde Abdulğani ile meclise katılan bir arkadaşı ona “sen neden böyle yaptın? Bu adamın sana bir şey yapmasından korkuyoruz?” dediği, Abdulğani'nin ise “ben münker bir iş gördüğümde sabredemiyor ve kendimi tutamıyorum” şeklinde cevap verdiği kaydedilmiştir. Abdulğani bu ifadeyle, kötülük karşısında benimsemiş olduğu tavrı kendi sözleriyle itiraf etmiştir.²⁰

Abdulğani'nin el-Melikü'l-Âdil'i bu şekilde eleştirmesine rağmen onunla olan ilişkisinin tamamen olumsuz olmadığını bilakis el-Melikü'l-Âdil'in kendisine değer verdiğini ve aralarındaki ilişkinin bir dereceye kadar müspet olduğunu söylemek mümkündür. Kaydedilen bir bilgiye göre Abdulğani, melikin meclisine her çıktığında el-Melikü'l-Âdil yerinden kalkar ve kendisine hürmet ederdi.²¹ Abdulğani için sergilenen bu hürmet, başka devlet emirleri tarafından da tekrarlanmış ve bu durum Abdulğani'nin kerameti olarak yorumlanmıştır. el-Melikü'l-Âdil'e sergilediği bu davranışı soran kimselere, “Bu adamdan korktuğum kadar başka kimseden korkmuyorum, Şam'da ve Mısır'da onun gibisini görmedim.” cevabını vermiştir. Ancak ona “Ey Sultanım! Bu adam fakih biri, sen neden bu adamdan korkarsın?” şeklinde cevap verilmiş el-Melikü'l-Âdil ise “Nasıl korkmayayım? Bu adam her içeri girdiğinde sanki

¹⁹ İbn Abdülhâdî, *Tabakât*, 4/153; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/450; Zehebî, *Nübelâ*, 21/456; İbn Fazlillâh el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, 5/242; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/17-18.

²⁰ Zehebî, *Nübelâ*, 21/455-456; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/17.

²¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 22/140; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/449; Zehebî, *Nübelâ*, 21/455.

beni helak edecek bir aslan içeri giriyor gibi tahayyül ediyorum” diyerek Abdulğani’den olan çekincesini ifade etmiştir.²²

Abdulğani de el-Melikü’l-Âdil ile olan ilişkisine dair olumlu ifadeler kullanmış, ondan hayatı boyunca güzel muameleler gördüğünü, onun sürekli kendisine hürmet gösterip ikram ve iltifatta bulunduğunu ve kendisinin de melike sürekli dua ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca Abdulğani’nin anlattığına göre melik ile aralarında şöyle bir konuşma cereyan etmiştir: “Ey Melik! Bizde bazı kusurlar bulunmaktadır” deyince o ise kendisine “Sende dünya ve ahiret işlerinde ayıplanabilecek bir kusur yoktur. Ancak takdir edersin ki insanların bir kısmı hasetçidir.”²³

Abdulğani’nin devlet emirlerinden Selahaddin Eyyübî’nin oğlu el-Melikü’l-Efdal (öl.622/1225) ile olan ilişkileri de müspet yönde olmuştur. Kaydedilen bir bilgiye göre el-Melikü’l-Efdal, Mısır’dan Dimaşk’a yaptığı seyahatlerin birinde yolda Abdulğani ile karşılaşmış ve ona büyük hürmet, ikram ve iltifatta bulunmuştur.²⁴ Ayrıca bunun yanında el-Melikü’l-Efdal’in Abdulğani’ye mali yardımlarda bulunduğu ve ona buğday gibi birçok gıda gönderdiği ifade edilmiştir.²⁵ Abdulğani, Mısır’a gittiğinde orada ikamet ettiği süre zarfında Kâhire başta olmak üzere Mısır’ın çeşitli kentlerinde pek çok ders icra etmiş ve neticede pek çok muhalif edinmiştir. Belli bir süreye kadar muhaliflerin burada kendisine eziyet etmekten korkmalarının el-Melikü’l-Efdal’in Abdulğani’ye olan muhabbetinden kaynaklandığı belirtilmiştir.²⁶

3. Mihneleri ve Polemikleri

3.1. İsfahan Mihnesi ve Eş’arilerle Polemikleri

Abdulğani’nin rihle gerçekleştirdiği tarihte İsfahan’ın dinamik bir yapıya sahip olduğu, hadis elde etmek için çok sayıda âlimin burayı tercih ettiği ve farklı yapıda fikhî ve itikadî mezheplerin birlikte yaşadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu tarihlerde mezkûr kentin sosyal ve kültürel açıdan kozmopolit bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Bundan dolayı İsfahan tarihte pek çok mezhebî kavganın merkezi olmuştur. İslâm’ın ilk dört asrı içerisinde burada bulunan Sünnilerin büyük bir kısmını Hanbelî mezhebine mensup olan kişiler

²² Zehebî, *Nübelâ*, 21/455; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 4/1376-1377; İbn Receb, *ez-Zeyl ‘alâ Tabakât*, 3/18.

²³ İbn Abdülhâdî, *Tabakât*, 4/152-153; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 42/450; Zehebî, *Nübelâ*, 21/455; İbn Receb, *ez-Zeyl ‘alâ Tabakât*, 3/38.

²⁴ Zehebî, *Nübelâ*, 21/461; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 42/454; İbn Receb, *ez-Zeyl ‘alâ Tabakât*, 3/37-38.

²⁵ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 42/451; Zehebî, *Nübelâ*, 21/457.

²⁶ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 4/1379; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 42/454; İbn Receb, *ez-Zeyl ‘alâ Tabakât*, 3/37-38.

oluşturmaktaydı. Ancak dördüncü asrın sonlarında burada Şafiîler çoğalmış; beşinci asrın ortalarından itibaren ise nüfusun büyük bir kısmı Hanefî ve Şafiî mezhebine mensup kimseler oluşturmuştur. Bu dönemde özellikle Şafiîler ile Hanefîler arasında mezhep çatışmalarının yaşandığı ve bu çatışmalar neticesinde maddi saldırıların olduğu, birbirlerinin yerleşim yerlerine saldırı düzenleyip mahalleleri yakma gibi bazı tahribatların yaşandığı kaydedilmiştir.²⁷

Mezhebi taassupçuluğun had safhaya ulaştığı İsfahan, Abdulğani'nin hadis elde etmek amacıyla rihle gerçekleştirdiği ilk yerlerin başında gelir. Abdulğani, burada hadis öğrenirken Eş'arîler ile bazı sorunlar yaşamıştır. Abdulğani, burada hocası Ebu Musa el-Medîni'nin yanında hadis tahsil ederken Ebu Nuaym el-İsfahani'nin sahabe biyografilerine dair yazmış olduğu *Ma'rifetü's-Sahabe* adlı eserini okumuş ve bu eserde iki yüz doksan kadar hata olduğunu tespit etmiştir. Onun tespit ettiği bu hataları dillendirmesi mutaassıp Ebu Nuaym taraftarları ve şehrin ileri gelenlerinden olan Sadruddîn Ebu Bekir Muhammed b. Abdullatif el-Hocendî (öl.592) gibi bazı kimseleri çok kızdırmış ve onların kendisini öldürmeye teşebbüs edecek kadar düşman olmasına sebep olmuştur. İsfahan'da Ebu Nuaym'a yönelik tenkitleri nedeniyle başı belaya giren ve Eş'arîlerin hakkında ölüm fermanı çıkardığını anlayan Abdulğani, şehri gizlice terk ederek canını zor kurtarmıştır.²⁸ Mahmud b. Selâme'nin aktardığına göre Abdulğani, şehirden çıkarılırken halk tarafından tanınıp hayatı tehlikeye girmesin diye bir izar (peştamal, örtü) ile gizlice çıkarılmıştır.²⁹

Diğer taraftan Ebu Nuaym'a yönelik tenkitlerin Abdulğani ile sınırlı olmadığı³⁰ ve tarihte çok sayıda âlimin onun bazı hatalarına işaret ettiği ve bu sebeple bazı tartışmalara konu olduğu görülmektedir.³¹ Ebu Nuaym'ın bizzat *Ma'rifetü's-Sahabe* adlı eserine yönelik

²⁷ Osman Gazi Özgüdenli, "İsfahan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 22/498.

²⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 22/139; Ebû Şâme el-Makdisî, *Terâcim*, 46; İbn Abdülhâdî, *Tabakât*, 4/154; Zehebî, *Nübelâ*, 21/458-459; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/27-29; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/733.

²⁹ Zehebî, *Nübelâ*, 21/459.

³⁰ Tarihte Ebu Nuaym'a ve eserlerine yönelik yapılan tenkitler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Yusuf Ziya Keskin, *Ebu Nu'aym el-İsfahani* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2003), 183-201.

³¹ Abdulğani'den önce de Hanbelîler ile Eş'arîler arasında Ebu Nuaym pek çok kez tartışma konusu olmuş ve bu iki grup arasında ileri seviyede olan mezhep taassubu sebebiyle Hanbelîler Ebu Nuaym'ı ağır ifadelerle eleştirmişlerdir. Şafiîler ise Hanbelîler'in Ebu Nuaym'a yönelik tenkitlerini bertaraf etmek için yoğun bir çaba sarf etmişlerdir. Ebu Nuaym'ın Kelam ilmiyle uğraşması ve Eş'arîyye taraftarı olması Hanbelîler tarafından hedef haline gelmesine sebep olmuş, yaşadığı asırda hemşehrisi Hanbelî Ebu Abdullah İbn Mende (öl.?) tarafından da ağır ifadelerle suçlanmıştır. Ebu Nuaym'ın da ona karşılık verdiği bu dönemde söz konusu iki âlim birbirleri hakkında çok ağır sözler sarf etmişlerdir. Bu iki âlim arasında cereyan eden hâdise ve tartışmalar Şafiî

tenkitler de Abdulğani ile sınırlı olmamıştır. Ebu Nuaym, ilgili eserinde râvi tanıtımından ziyade, hadis rivayetlerine yer vermiş ve bundan dolayı tenkide uğramıştır. Tabi ki bu durum onun hadis bilgisine bağlanılmıştır.³² Ebu Nuaym'ın eserini tenkit eden âlimlerden birisi de İbnü'l-Esîr (öl.630/1232) olmuştur.³³

İsfahan'daki bu mihnesinden sonra Abdulğani, Ebu Nuaym'ın bu hatalarına yönelik görüşlerini *Tebyînü'l-İsâbe li Evhâmin Hasalet fi Ma'rifeti's-Sahabe* adlı eserinde bir araya getirmiştir.³⁴ Esasında Abdulğani'nin Ebu Nuaym'a yönelik tutumu hakkında bilgi edinmek için rical ilmine dair telif etmiş olduğu *el-Kemâl fi Esmâi'r-Rical* adlı eserine de bakmamız bize birtakım fikirler sunması bakımından önem arz etmektedir. Eser dikkatle incelendiğinde Abdulğani'nin, Ebu Nuaym'ın râviler hakkında serdetmiş olduğu görüşlerine Mizzî kadar yer vermediği görülür. Oysaki *el-Kemâl* üzerine tehzib çalışması yapan Mizzî, ilgili çalışmasının pek çok yerinde Ebu Nuaym'ı kaynak olarak göstermiştir. Örneğin Anbese b. Ebu Sufyan ve Muhammed b. İdris b. Münzîr isimli râvilerin tercemelerine bakıldığında Mizzî'nin, söz konusu râviler hakkında Ebu Nuaym'ın görüşlerine yer verdiği görülür. Ancak Abdulğani'nin *el-Kemâl* isimli eserinde aynı şahısların biyografileri incelendiğinde, Abdulğani'nin Ebu Nuaym'ı zikretmediği hatta ona hiç atıfta bulunmadığı ortaya çıkmaktadır.³⁵

Yine Abdullah b. el-Kesîr ed-Dâri,³⁶ Ata b. Ebi Müslim,³⁷ Amr b. Hazm,³⁸ Muhammed b. İdris b. Munzir³⁹ ve Ebu'l-Hasen Ya'kub b. Sa'd⁴⁰ gibi bazı râvilerin hal tercemelerine

ve Hanbelî hadisçilerini de karşı karşıya getirmiştir. Bkz. Osman Türer, "Ebû Nuaym el-İsfahânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 10/201-204.

³² Keskin, *Ebu Nu'aym el-İsfahanî*, 197.

³³ İbnü'l-Esîr *Üsdü'l-ğâbe* adlı eserinin mukaddimesinde Ebu Nuaym'ın söz konusu eserde sahabe tanıtımından ziyade hadis rivayet ettiğini belirterek Ebu Nuaym'ı tenkid etmiştir. İbnü'l-Esîr konu hakkında şöyle demektedir: "Ebu Nuaym, eserde sahabeyi tanıtırken pek çok hadis rivayet etmiş ve bu hadislerle alakalı çok uzun değerlendirmeler yapmıştır. Eserde râvilerin neseplerini ise oldukça kısa vermiştir. Râvilerle ilgili haberlere, onu tanıtan bilgilere ve menakıbına dair bilgilere hiç yer vermemiştir. Ancak hadislerin rivayeti, illetlerinin açığa çıkarılması ve tariklerinin zikredilmesi, biyografi kitaplarından çok hadis kitaplarını ilgilendirir. Bu tür bilgilerin şahıs tanıtan kitaplarda bulunması uygun değildir." Bkz. Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed İzzüddîn İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed Mu'avvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 1/111; Keskin, *Ebu Nu'aym el-İsfahanî*, 196-197.

³⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/445; Zehebî, *Nübelâ*, 21/448; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 19/22.

³⁵ Anbese b. Ebu Sufyan örneği için bkz., Ebu Muhammed Abdulğani b. Abdülvahîd Abdulğani el-Makdisî, *el-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Alû Nu'man (Kuveyt, 2016), 8/71; Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 22/415. Başka bir örnek olan Muhammed b. İdris b. Münzîr isimli râvi için bkz., Abdulğani el-Makdisî, *el-Kemâl*, 2/120-122; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 24/385.

³⁶ Abdulğani el-Makdisî, *el-Kemâl*, 6/267-268; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 15/469.

bakıldığına Mizzî'nin Ebû Nuaym'ın bu râviler hakkındaki görüşlerine atıfta bulunduğu Abdulğani'nin ise bu râviler hakkında çok sayıda âlimin cerh tadil ifadelerini sıraladığı ve Ebû Nuaym'ın görüşlerine hiç yer vermediği görülmektedir. Ancak bu örneklerden hareketle "Ebu Nuaym'ın tenkitlerine *el-Kemâl*'de hiç yer verilmemiştir" değerlendirmesi de doğru olmayacaktır. Çünkü *el-Kemâl*'de Mizzî'nin *Tehzibu'l-Kemâl*'i kadar sık olmasa da çok sayıda râvi hakkında Ebû Nuaym'ın görüşlerine de yer verildiği görülmektedir.⁴¹

3.2. Musul Mihnesi ve Hanefilerle Polemikleri

Abdulğani'nin problem yaşadığı bir diğer grup Hanefiler olmuştur. İsfahan'dan sonra Musul'a giden Abdulğani, Musul'da hadis dersleri icra etmiş ve aynı zamanda rical ilmiyle ilgilenerek bu alana dair kitaplar sema etmiştir. Abdulğani, Musul'a rihle gerçekleştirdikten sonra Ukaylî'nin Ebu Hanife'nin aleyhindeki rivayetlere genişçe yer veren, dolayısıyla Ebu Hanife'yi cerh eden *ed-Duafâü'l-Kebîr* adlı eserini⁴² sema etmiştir. Ukaylî, bu eserinde Ebu Hanife ve Hanefî imamlarını cerhte çok insafsız davranmıştır. Ukaylî, kendi muasırlarından ve sonrakilerden varid olan cerhleri bir araya toplamış ve Ebu Hanife'yi ağza alınmayacak sözlerle⁴³ takdim etmiştir.⁴⁴

Abdulğani'nin Ebu Hanife'yi olumsuz bir şekilde yansıtan bu eserden ders yapması, Musul'da ikamet eden Hanefî mezhebi taraftarlarını öfkelenmiştir ve bunun neticesinde Hanefilerce hapse atılmış ve kurulacak mahkemede idam edilmesi talep edilmişti. Ancak kendisiyle birlikte o zamanlar Musul'da hadis okuyan arkadaşı İbnü'l-Bernî İbrahim b.

³⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 20/114; Abdulğani el-Makdisî, *el-Kemâl*, 7/309-311.

³⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 21/586; Abdulğani el-Makdisî, *el-Kemâl*, 1/388-389.

³⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 24/385; Abdulğani el-Makdisî, *el-Kemâl*, 2/120-122.

⁴⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 32/346; Abdulğani el-Makdisî, *el-Kemâl*, 9/450.

⁴¹ Örnek olarak bk. Abdulğani el-Makdisî, *el-Kemâl*, 3/18, 1/227, 1/244, 2/329, 3/47, 3/116, 3/121, 3/184, 3/279, 3/490, 4/28, 4/124, 4/450, 2/336, 5/27, 6/329, 7/113, 7/83, 7/458, 8/35, 8/453, 8/158, 8/285, 8/363, 9/118.

⁴² Bazı kaynaklarda burada aynı müellifin günümüze ulaşamayan *el-Cerh ve't-Ta'dil* adlı eserini okuttuğu zikredilmiştir. Bkz., Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/452; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/29.

⁴³ Ukaylî'nin büyük imamlara yaptığı cerhleri sadece Ebu Hanife ve ashâbı ile sınırlı olmamıştır. Öyle ki Ali b. el-Medinî gibi büyük muhaddisleri de cerh etmesine dayanamayan Zehebî kendisine hitaben şöyle demiştir: ey Ukaylî senin aklın başında mı! Hakkında konuştuğun kimseleri biliyor musun? Hakkında konuştuğun bu kişilerin her birinin senden daha sika olduğunu bilmiyorsun sanki! Bilakis hakkında konuştuğun bu kimselerin çoğu senin kitabında zikretmediğin pek çok kişiden daha güvenilirlerdir." Ayrıntılı bilgi için bkz., Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mîzânü'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk. Muhammed Rıdvan Arkasûs vd. (Beirut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), 3/151.

⁴⁴ İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 287.

Muzaffer (öl.622) kurulacak olan mahkemeden önce Abdulğani'nin okutmuş olduğu ilgili eseri alıp Ebu Hanife'ye dair bölümü çıkarmış ve arkadaşını idam edilmekten son anda kurtarmıştır.⁴⁵

Abdulğani bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: “Biz Musul'da Ukayli'nin eserini sema ederken Musul ehli beni alıp hapsedtiler. Bu kitabın Ebû Hanife'yle ilgili içeriğinden dolayı beni öldürmek istediler. Nitekim bir müddet sonra elinde kılıç olan uzun boylu bir adam çıkageldi. Ben de ‘Umuyorum ki bu adam beni öldürür ben de bu eziyetten kurtulurum.’ dedim. Ancak adam herhangi bir şey yapmadı. Sonra beni serbest bıraktılar.”⁴⁶

Abdulğani'nin Ukayli'ye ait söz konusu esere özel ilgi göstermesi aslında onun rical ilminde derinleşme gayretinden kaynaklanmıştır. Abdulğani, hadis hafızı olmasının yanında önemli bir rical âlimidir. *el-Kemâl* isimli eseri Ukayli'nin *ed-Duafâ* isimli eseriyle mukayeseli bir şekilde incelendiğinde, Abdulğani'nin Ukayli'nin eserine aldığı râvi tenkitlerinden çokça etkilendiği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla *el-Kemâl* isimli eserin önemli kaynaklarından birisinin Ukayli'nin *ed-Duafâ*'sı olduğu söylenebilir.⁴⁷

Abdulğani'nin bilhassa bu eseri sema edip okutması Ebu Hanife'yi tenkit etme gayretinden kaynaklanmamaktadır. Ancak onun bu eseri okutacağı mekânı ve zamanı doğru ayarlayamaması, belki bir kusur olarak görülebilir. Ayrıca Abdulğani'nin dört mezhep imamı hakkındaki fikrinin müspet olduğu söylenebilir. Nitekim dört mezhep imamının cennette olup olmayacağını soran kimseye, nasların cennetliklerini bildirdikleri dışında böyle bir fikir beyan etmenin yanlışlığını ifade etmiş ve bu dört mezhep imamından da Allah'ın razı olacağı temennisinde bulunmuştur.⁴⁸

Abdulğani'nin Ukayli'nin eserindeki Ebu Hanife'ye yönelik tenkitlerden ne derece etkilendiği sorusuna cevap bulmak için Ukayli'nin eseriyle Abdulğani'nin *el-Kemâl* isimli eserini karşılaştırmalı incelemek gerekmektedir. Burada akla ilk gelen “Abdulğani eserinde

⁴⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 22/139; Ebû Şâme el-Makdisî, *Terâcim*, 46; İbn Abdülhâdî, *Tabakât*, 4/154; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/452; Zehebî, *Nübelâ*, 21/459; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/1378; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/733; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/29.

⁴⁶ Zehebî, *Nübelâ*, 21/459; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/29.

⁴⁷ Örnek olması bakımından Sevr b. Yezid ile Rişdeyn b. Sa'd isimli râvilerin durumu iki eserde karşılıklı incelendiğinde râviler hakkında kullanılan ifadelerin benzer olduğu ve Abdulğani'nin Ukayli'nin değerlendirmelerini aynen eserine alıp ondan etkilendiği gözlenmektedir. Bkz., Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr el-Ukayli, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984), 1/178-180, 2/66; Abdulğani el-Makdisî, *el-Kemâl*, 3/479-482, 4/484-486.

⁴⁸ Halit b. Merğûb, *el-Hâfiz Abdulğani el-Makdisî*, 81-82.

Ebû Hanife (Nu'man b. Sâbit) maddesine yer vermiş midir?" sorusudur. İki eser karşılıklı incelendiğinde şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır: Ukaylî, Nu'man adındaki râvilerden iki kişi zikretmiş, bunlardan ilki Nu'man b. Râşid⁴⁹ ikincisi ise Nu'man b. Sâbit olmuştur. Ukaylî, Nu'man b. Sâbit adında açtığı müstakil bir babta Ebu Hanife'nin aleyhine çok sayıda görüş serdetmiştir.⁵⁰ Ancak Abdulğani'nin eserine baktığımızda ise onun da Nu'man isminde ilk zikrettiği kişinin Nu'man b. Râşid olduğu, akabinde Nu'man adında yedi kişinin daha biyografisine yer verdiği görülmektedir. Bunlar arasında Nu'man b. Sâbit ismine rastlanılmamaktadır.⁵¹ Bu durumda Abdulğani, Ebû Hanife'ye dair ağır eleştiri içeren Ukaylî görüşlerine katılmayarak bu görüşleri eserine almamıştır. Dolayısıyla bu görüşleri eserine almayı onun Ukaylî'ye katılmadığına delil olarak gösterilebilir.

Kanaatimizce Abdulğani'nin Ebu Hanife biyografisini ve onunla ilgili olumsuz yargıları eserine almaması bu fikirlere katılmamasından kaynaklanmıştır. Esasında Ukaylî'nin görüşlerine katılmayan Abdulğani, Ebu Hanife aleyhine başka âlimlerin de görüşlerine yer vermemiştir. Buna dair bir örnek, İclî'nin (öl.261) *es-Sikât* adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır. İclî, eserinde Haccâc b. Artâ en-Nağî adında bir râviyi eserine almış ve burada anlatıldığına göre, Haccâc isimli bu râvinin Ebu Hanife aleyhinde birtakım görüşlerinin olduğunu belirtmiştir.⁵² Ancak onun *el-Kemâl* isimli eserinde aynı râvinin biyografisine baktığımızda Abdulğani, râvi hakkındaki neredeyse İclî'nin eserine aldığı ifadelerin hepsini harfiyen almış, ancak râvinin Ebu Hanife aleyhinde serdetmiş olduğu görüşü atlayarak eserine almamıştır.⁵³

Abdulğani, Ebû Hanife hakkında eserinde olumsuz herhangi bir bilgi kaydetmese de açıkça ta'dil edici bir ifade de kullanmamıştır. Buradan hareketle Abdulğani'nin Ebû Hanifeyle ilgili olumlu-olumsuz hiçbir ifadeye yer vermediği sonucu çıkarılmamalıdır. Şu var ki Abdulğani, eserinin bazı yerlerinde bazı âlimlerin cerh ve ta'dil durumlarını kaydederken bu âlimlerden hadis öğrenenler arasında Ebû Hanife'nin ismini de zikretmiştir.⁵⁴ Yine eserinin birtakım yerlerinde bazı râvileri takdim ederken hadis ve fıkıh ilmi öğrendikleri hocaları arasında Ebû Hanife'yi de kaydetmiştir.⁵⁵ Bir yerde ise ek bilgi olarak Ebû Hanife'nin vefat

⁴⁹ Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, 4/268.

⁵⁰ Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, 268-285.

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Abdulğani el-Makdisî, *el-Kemâl*, 9/138-143.

⁵² Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülâlîm Abdülazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985), 1/284-285.

⁵³ Ayrıntılı bilgi için bk. Abdulğani el-Makdisî, *el-Kemâl*, 4/107-109.

⁵⁴ Abdulğani el-Makdisî, *el-Kemâl*, 2/219, 3/138, 5/434, 6/68, 7/457, 9/137, 9/141, 9/184.

⁵⁵ Abdulğani el-Makdisî, *el-Kemâl*, 2/283, 4/38, 4/244, 4/283, 4/373, 5/412, 7/107, 8/158.

tarihine dikkat çekilirken,⁵⁶ başka bir yerde ise Nadr b. Muhammed el-Mervezî adında bir râvinin âlimler tarafından ta'dil edildiğine dair ifadelere yer verilmiş ve sonrasında onun Ebû Hanife ashabından olduğuna dikkat çekilmiştir.⁵⁷ Abdülğânî, bu râviyi Ebû Hanife ashabından birisi olarak takdim ederken bu durumu râvi açısından bir cerh sebebi olarak değerlendirilmemiştir. Yine bir yerde Ebu Zur'a er-Râzî'nin hadis ilimlerindeki ehliyeti ele alınırken onun Ebû Hanife'nin kitaplarını kırk günde ezberlediği bildirilmektedir.⁵⁸

Cerh ve ta'dil eserlerinde râviler hakkında bilgi verilirken atıfta bulunulan münekkit âlimlerin de sikâ olması gerektiği belirtilmiştir.⁵⁹ Aslında bu kural mantıktır. Çünkü görüşüne yer verilen âlimin kendisi güvenilir olmalı ki görüşü muteber olsun. Hal böyleyken *el-Kemâl*'de râviler hakkında Ebû Hanife'nin görüşlerine yer verilip verilmemesi sorusu akla gelmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Abdülğânî, iki râvinin cerh ve ta'dil durumu hakkında Ebû Hanife'nin görüşlerini de referans olarak almıştır. Örneğin Cabir b. Yezid adında bir râvi hakkında âlimlerin görüşlerini aktarırken Ebû Hanife'nin de ilgili râvi hakkındaki görüşüne yer vermiştir. Bu kayda göre Ebû Hanife ilgili râvi kadar yalancı bir râvi ile karşılaşmadığını beyan etmiştir. Ebû Hanife bu râvi hakkında şöyle demiştir: “Câbir'den daha yalancısını görmedim, belirttiğim her görüşte bir hadis uyduruyordu. Ayrıca kendisinde açıklayamadığı (rivayet etmediği) 30 bin Peygamber hadisinin olduğunu iddia ediyordu.”⁶⁰ Diğer taraftan Ebû Bistam Şu'be b. Haccâc hakkında çok sayıda âlimin görüşüne atıfta bulunan Abdülğânî, Ebû Hanife'nin bu âlimi ta'dil eden görüşünü de referans almıştır.⁶¹ Netice olarak Ebû Hanife'nin bu iki râvi hakkındaki kanaatlerine atıfta bulunulması, onun Abdülğânî tarafından zımnen de olsa tevsik edildiğini göstermektedir. Bu durumda, Abdülğânî'nin Ebû Hanife aleyhtarlığına dair herhangi bir faaliyetin içinde olmadığı bilakis onu ta'dil ettiği ortaya çıkmaktadır.

Aslında *el-Kemâl*'de Ebû Hanife maddesinin yer almaması kitabın içeriğinden kaynaklanmış olmalıdır. Zira bu eser, *Kütüb-i sitte* müelliflerinin eserlerindeki râvilere yöneliktir. Bu durumda Ebû Hanife maddesinin yer almaması yazar açısından yadırganacak bir durum değildir. Çünkü tespit edildiği kadarıyla bu *Kütüb-i sitte* müelliflerinin kaydettiği hiçbir

⁵⁶ Abdülğânî el-Makdisî, *el-Kemâl*, 5/434.

⁵⁷ Abdülğânî el-Makdisî, *el-Kemâl*, 9/137-138.

⁵⁸ Abdülğânî el-Makdisî, *el-Kemâl*, 7/195.

⁵⁹ Emin Âşıkutlu, “Cerh ve Ta'dil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/394-401.

⁶⁰ Abdülğânî el-Makdisî, *el-Kemâl*, 3/488.

⁶¹ Abdülğânî el-Makdisî, *el-Kemâl*, 5/405.

hadisin isnadında Ebû Hanife yer almamaktadır.⁶² Dolayısıyla Ebu Hanife'nin de doğal olarak *Kütüb-i sitte* ricaline yönelik kaleme alınan bu eserde yerini almaması tabii bir durum gözükmektedir. Ancak durum böyleyken Ebu Hanife'nin *el-Kemâl*'de zikredilmemesini bir eksiklik olarak gören Mizzî, esere yazmış olduğu *Tehzib*'inde Ebu Hanife için özel bir bab eklemiş ve burada otuz sayfaya yakın uzun uzadıya Ebu Hanife'yi ta'dil eden ve lehinde görüş belirten âlimlerin sözlerine yer vermiştir.⁶³

3.3. Dımaşk Mihnesi ve Eş'arilerle Polemikleri

Abdulğanî'nin problem yaşadığı ve en çok eziyet gördüğü diğer bir mihnesi ise Dımaşk'ta gerçekleşmiş ve ona en çok eziyet eden yine bazı Eş'arîler olmuştur. Musul'dan sonra aile fertlerinin yaşadığı Dımaşk'a dönen Abdulğanî, önceki rihlelerinden elde ettiği ilimle hadis alanı ve rical ilminde zirve denilebilecek bir noktaya ulaşmıştı. Öyle ki yüz binden fazla hadis ezberlediği bizzat kendisi tarafından da takrir edilen⁶⁴ Abdulğanî, Şam Emeviyye Camii'nde Hanbelîlere tahsis edilen kısımda -Hanbelî revakında- bir mansıp olarak kendisine yer bulmuş ve burada Cuma namazından sonra ve perşembe akşamları⁶⁵ umuma açık hadis dersleri⁶⁶ vermiştir.⁶⁷ Duygusal bir insan olan Abdulğanî hadis okurken hem ağlar hem de halkı ağlatırdı. Yapmış olduğu derslerinin halk tarafından büyük rağbet görmesi, bazı grupların ona muhalif olmasına neden olduğu kaydedilmiştir. Bu kişiler arasında Selahattin Eyyübi'nin takdirini kazanan Dımaşk kadısı Muhyiddîn İbnü'z-Zekî ile Abdulmelik b. Zeyd ed-Devlaî ve bazı Eş'arîler ile Hanbelî âlim Nasîh el-Hanbelî bulunmaktadır.⁶⁸

⁶² Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013), 211-212; Sadece Nesâî'nin *Sünen-i Kübrâ*'sında bir rivayeti mevcuttur. Bkz. Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), Recm 41 (6/486, h.no:7301).

⁶³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/417-448.

⁶⁴ İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/7.

⁶⁵ İbn Abdülhâdî, *Tabakât*, 4/151; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/448; Zehebî, *Nübelâ*, 21/452; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/12.

⁶⁶ E sasında Abdulğanî'nin Dımaşk'ta verdiği hadis dersleri bununla sınırlı değildi. Nitekim kendisi Kudâme ailesi reisi Şeyh Ebu Ömer tarafından inşa edilen Ömeriyye Medresesi'ninin ilk hadis hocası olup burada birtakım hadis dersleri tertip etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Abdulkadir b. Muhammed en-Nuaymî ed-Dımaşkî Nuaymî, *ed-Dâris fî Tarihî'l-Medâris* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 2/82; Muhammed b. Ali İbn Tolun, *el-Kalâidu'l-Cevheriyye fî Tarihî's-Salihiyye*, thk. Muhammed Ahmed Dehman (Dımaşk, 1980), 1/257; Muhammed Mutî' Hâfız, *el-Medresetü'l-Ömeriyye bi-Dımaşk* (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 2000), 230-233.

⁶⁷ Ebû Şâme el-Makdisî, *Terâcim*, 46; İbn Abdülhâdî, *Tabakât*, 4/151; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/453; Zehebî, *Nübelâ*, 21/452; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/733.

⁶⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 22/139; Ebû Şâme el-Makdisî, *Terâcim*, 46; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/453; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/733; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/30.

Bunun üzerine Eş'arîler, Abdulğani'nin Cuma namazından sonra yapmış olduğu hadis derslerini engellemek ve halk nazarındaki rağbetini azaltıp buradaki hadis kürsüsü mansıbını elinden almak için aynı saatte Hanbelî revakında Kubbetü'n-Nesr denilen yerde Hanbelî âlimlerden vaiz Nâsîh el-Hanbelî'yi de kullanarak başka bir hadis dersi düzenlediler ve bu derslere de halkı zorla getirdiler.⁶⁹ Eş'arîler ile birlikte hareket eden Nâsîh el-Hanbelî, Eş'arîlerin isteği üzerine Abdulğani'nin hadis dersi yaptığı aynı saat ve mekânda hadis dersi yaparak Abdulğani'nin dersine katılımın azalmasını arzu etmiş ve Abdulğani'nin dersi anlaşılmasın ve kargaşa çıksın diye oldukça yüksek sesle ders yapmıştır. Bu durum karşısında Abdulğani, Cuma namazından sonraki derslerini ikindi namazından sonrasına almış ve dersler bir süre bu şekilde icra edilmiştir.⁷⁰ Ancak Nâsîh el-Hanbelî'nin derslerine katılanlardan birisi, bir gün Nâsîh el-Hanbelî dersi bitirirken Nâsîh'a hitapla "sen minberde yalan konuşuyorsun" diyerek cemaati provoke etmiştir. Söz konusu şahsın bu çıkışı halkı kızdırmış ve bunun sonucunda ilgili şahıs darp edilmiş ve kargaşa ortamı için fitil ateşlenmiştir.⁷¹

Diğer taraftan Abdulğani, 595/1199 yılında derslerini icra ederken⁷² bir gün kürsüde Allah'ın sıfatları, halku'l-Kur'ân, nüzûl, savt, istiva gibi kelimelerle ilgili inancını paylaşmış ve benimsediği görüşler Eş'arîleri daha da kızdırmıştı.⁷³ Bu durum karşısında İbnü'z-Zekî ve Abdulmelik b. Zeyd ed-Devlâî başta olmak üzere bazı Eş'arîler, Abdulğani'yi ve Hanbelîleri Dımaşk valisine şikâyet ederek şöyle demişlerdi: "Hanbelîlerin tek amacı huzuru bozup kargaşa çıkarmaktır, itikadî görüşleri bize terstir"⁷⁴ Yapılan şikâyet üzerine itikadî görüşlerinden dolayı valinin huzurunda Abdulğani'yi sınamak için bir meclis düzenlendi. Düzenlenen bu meclise her ne kadar aile bireylerinden Muvaffak İbn Kudâme başta olmak üzere, bazı Hanbelî fakihleri Abdulğani'ye "Sen gelme! Biz seni ve Hanbelîlerin görüşlerini savunuruz, çünkü senin dilin keskindir" diyerek öncelikle düzenlenen meclise Abdulğani'nin gitmesine engel olmak istemişlerse de durum ailenin istediği gibi olmamıştı. Eş'arîler meclise katılan Abdulğani'yi valinin huzurunda kışkırtarak dilinin keskinleşmesini/sertleşmesini

⁶⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 22/139; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/453; Zehebî, *Nübelâ*, 21/459-460; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/30.

⁷⁰ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 22/139; Ebû Şâme el-Makdisî, *Terâcim*, 46; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/733.

⁷¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/453; Zehebî, *Nübelâ*, 21/460; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/1378; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/30.

⁷² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/733.

⁷³ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 22/139.

⁷⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 22/453; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/1378-9; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/30-31.

sağlamış ve neticede Abdulğani, itikadî konularda taviz vermeden benimsemiş olduğu görüşlerinde ısrar etmişti.⁷⁵

Yukarıda da zikri geçtiği gibi Dımaşk'ta Eş'arîlerin Abdulğani için ayaklanmalarının temel sebebi aslında Abdulğani'nin benimsediği itikadî fikirlerin Eş'arîlerin görüşlerine zit olmasıdır.⁷⁶ Abdulğani için kurulan mecliste tartışılan itikadi konular, mihne döneminde Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere çok sayıda âlimin işkencelere maruz kalmasına sebep olan konulardır. Abdulğani'nin söz konusu mecliste savunduğu itikadî görüşlerin bir kısmı şu şekildedir: "Allah vardır ancak bir mekânda değildir ve Allah bugün, dün olduğu vaziyet üzerine değildir", "Allah'ı nüzûl hadisesinin hakikatini ortadan kaldıracak şekilde tenzih etmiyorum."⁷⁷ "Allah harf ve savtlar ile konuşur."⁷⁸ Eş'arîler de söz konusu görüşlerinden dolayı Abdulğani'nin tecsime saptığını iddia etmişler ve Abdulğani'ye hitaben "Şayet sen 'Allah bugün dün olduğu üzere değildir' diyorsan sen Allah'a mekân tahsis etmiş oldun", "Yok eğer sen Allah'ı nüzul noktasında bu şekilde tenzih ediyorsan Allah için bir yerden bir yere intikal etmeyi caiz göstermiş oldun", "Eğer sen Allah harf ve seslerle konuşuyor diyorsan aslında kendi imamın Ahmed b. Hanbel ile çelişmiş olursun ve Kur'ân'ın mahlûk olduğu fikrini benimsemiş olursun" diyerek Abdulğani'nin söz konusu görüşlerinin isabetli olmadığını belirtmiş ve delillendirmelerini çürütmek istemişlerdir.⁷⁹ Ancak Abdulğani'nin itikadî konulara dair telif ettiği *el-İktisad fi'l-İtikâd* adlı eserine baktığımızda en azından halku'l-Kur'ân konusunda durumun Eş'arîlerin dediği gibi olmadığını söylememiz mümkündür. Nitekim Abdulğani, bu eserinde Ahmed b. Hanbel'in halku'l-Kur'ân konusunda benimsemiş olduğu görüşü aynen benimsemiş, Kur'ân'ın mahlûk olduğuna dair görüş belirten kimsenin selefin icmasıyla küfre girdiğini savunmuştur.⁸⁰

Abdulğani ile Eş'arîler arasında itikadî konularla ilgili çok sert tartışmaların yaşandığı mecliste Selefiyye görüşünde ısrar eden Abdulğani'nin insanları saptırdığı ve Allah'ın sıfatları

⁷⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/453; Zehebî, *Nübelâ*, 21/460; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/31.

⁷⁶ İtikadi görüşleri hakkında bkz. Abdulğani el-Makdisî, *el-İktisad fi'l-İtikâd*, thk. Ahmed b. Atiyye (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1993).

⁷⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*; Ebû Şâme el-Makdisî, *Terâcim*, 46; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/455; Abdulğani'nin itikadi görüşlerine dair kaleme aldığı eserde ilgili görüş için bkz., Abdulğani el-Makdisî, *el-İktisad fi'l-İtikâd*, 105.

⁷⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 22/139; Ebû Şâme el-Makdisî, *Terâcim*, 46; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/455; Harf ve Savt'la hakkında benimsediği görüş için bkz., Abdulğani el-Makdisî, *el-İktisad*, 140-150.

⁷⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 22/140; Ebû Şâme el-Makdisî, *Terâcim*, 47; Zehebî, *Nübelâ*, 21/463; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/33.

⁸⁰ Abdulğani el-Makdisî, *el-İktisad*, 136.

konusunda teşbih yanlısı olduğu iddia edilmişti.⁸¹ Valinin huzurunda selef akidesini savunan Abdulğani'nin Emeviyye Camii'nde hadis dersi yapması yasaklandığı gibi camideki Hanbelî revakında ders verdiği minberi bizzat valinin emriyle askerleri tarafından parçalanmıştı. Daha sonra tüm Hanbelîlerin camide namaz kılma ve ders vermesi engellenmek istenmişti. Ancak daha önce Eş'arîler tarafından Abdulğani'ye karşı kullanılan Nâsîh el-Hanbelî, Abdulğani hakkındaki önceki tutumundan vazgeçerek ve halkı da yanına alarak Hanbelîler için getirilen söz konusu yasağa karşı Eş'arîler'e (Şafiilere) karşı direnip eski vaziyetin (namaz kılma gibi) devam etmesini sağlamıştı. Meydana gelen tüm bu hadiselerden sonra Abdulğani'ye şehri terk etmesi gerektiği söylenmişti. Hatta nakledilen bir bilgiye göre münazaraya katılan Eş'arî fâkihler, Abdulğani'nin kanının akıtılmasının helal olduğuna dair görüş beyan etmişler ancak Kürtlerden ve devlet emirlerinden oluşan bir grup, Abdulğani'nin öldürülmesine karşı çıkmış, onun Dımaşk'ı terk etmesine aracı olmuşlardır. Dolayısıyla Abdulğani, mezkûr grubun aracılığıyla Eş'arîlerin elinden kurtularak Mısır'a gidip canını zor kurtarmıştır.⁸² Abdulğani, Dımaşk Emeviyye camiinde yaşadığı bu sıkıntı ve eziyetlerden sonra ilk olarak Ba'lebek'e daha sonra Mısır'a göç etmek zorunda kalmıştı.⁸³

Öte yandan Abdulğani'nin benimsemiş olduğu itikadî görüşlerin Eş'arîlerce yanlış anlaşıldığı ve Abdulğani'ye zulmedildiği iddia edilmiştir. Nitekim Selefî düşünce tarihinde Müteahhirûn Selefiler'den ve İbn Teymiyye'nin en meşhur öğrencilerinden⁸⁴ İbn Receb el-Hanbelî, Abdulğani'nin söz konusu itikadî görüşlerini ele alıp incelemiş ve neticede bu görüşlerin isabetli olduğunu, Eş'arîlerin kendisine haksızlık ettiğini ifade etmiştir. İbn Receb el-Hanbelî'ye göre Abdulğani'nin Allah'ın haberi sıfatlarıyla ilgili benimsediği "Allah'ı, nüzûl hadisesinin hakikatini ortadan kaldıracak şekilde tenzih etmiyorum" şeklindeki sözü, "Allah'ın var olma hakikatini, konuşma, ilim sahibi olma, görme ve duyma hakikatini ortadan kaldıracak şekilde tenzih etmiyorum" demek gibidir. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre Allah'ın nüzulü yaratılmışların nüzulüne benzemediği gibi, Allah'ın nüzul etmesiyle de arş ondan hali olmaz.⁸⁵

⁸¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 22/139; Ebû Şâme el-Makdisî, *Terâcim*, 46; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/455.

⁸² İbn Abdülhâdî, *Tabakât*, 4/148; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/445; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/11.

⁸³ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 22/140; Ebû Şâme el-Makdisî, *Terâcim*, 47; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/453-454; Zehebî, *Nübelâ*, 21/460-461; İbn Fazlillâh el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, 5/241-242; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 19/22; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/31-32.

⁸⁴ Ferhat Koca, *İslam Düşüncesinde Selefîlik -Genel Karakteristiği ve Günümüzdeki Motivasyonları-* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 17.

⁸⁵ İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/35.

İbn Receb burada Allah'ı tenzihte çok aşırıya gitmenin doğru olmadığını ifade etmektedir. Esasında Abdulğani'nin ve İbn Receb'in müdafaa ettiği bu görüş, Selef âlimlerinin geneli tarafından benimsenmiştir. Nitekim Selef âlimleri haberi sıfatlara ilişkin “vech, ayn, yed, nüzul, istiva” gibi bazı kelimelerin beşerî muhtevalarıyla ilgili icmâlî te'ville yetinmiş, Allah'a nispet edilen bu özelliklerin beşerî vasıflara benzemediğini söylemekle beraber bu vasıfların tartışılmasına şiddetle karşı çıkmışlardır.⁸⁶ Dolayısıyla Selef âlimleri, bu şekilde tenzih ilkesini korumuşlardır. Ancak Mu'tezile kelâmcıları ile İslâm filozofları ise teşbih endişesinden dolayı Allah'ı tenzihte aşırılığa kaçmışlardır.⁸⁷ Öyle ki Mutezile âlimleri Kur'ân'da zikri geçen nitelermeleri Allah'ın zatının gayrı olduğunu, dolayısıyla Allah'ı her şeyden tenzih edilmesi yönünde yorumlayarak bu nitelermeleri Allah'ın sıfatları listesi dışında bırakmışlardır.⁸⁸ Eş'ariyye kelâmcıları ise haberî sıfatlara ilişkin yed, vech, nüzul, istiva gibi nasları mecaz olarak kabul ederek bunları kudret, zat, rahmet ve hâkimiyet gibi çeşitli manalarla te'vil etmişlerdir.⁸⁹

Abdulğani'nin benimsediği itikadî görüşlerin telif ettiği eserlerine büyük etki ettiği görülmektedir. Kendisi bizzat söz konusu görüşlerini müdafaa etmek için *el-İktisad fi'l-İtikâd* adında⁹⁰ bir eser kaleme almış ve burada mezkûr görüşlerini ayet ve hadislerden destek alarak uzun uzadıya savunmuştur. Eser incelendiğinde görülecektir ki Abdulğani, “vech, ayn, yed, nüzul, istiva” gibi⁹¹ itikadî konuların mahiyetiyle ilgili, Selef âlimlerinin de benimsediği gibi icmali te'ville yetinmiştir. Abdulğani, eserinde söz konusu konuları tartışırken de sürekli ayet ve hadislerden destek almış, bunlara iman etmenin vacip olduğunu ve bu vasıfların mahiyetinin tartışılmaması gerektiğini belirtmiştir.⁹²

⁸⁶ M. Sait Özervarlı, “Selefiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 36/401.

⁸⁷ Metin Yurdağür, “Tenzih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40/472.

⁸⁸ İlyas Çelebi, “Mutezile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 31/396; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 2015), 75.

⁸⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Eşariyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 11/450.

⁹⁰ Söz konusu eser Riyad'ta 1990 yılında Abdullah b. Muhammed el-Busayrî tahkikiyle *Akîdetü'l-Hâfız Takıyuddîn Abdulğani b. Abdulvahîd el-Makdisî* adıyla da basılmıştır.

⁹¹ Bu konular dışında Abdulğani, ru'yetullah, halku'l-Kur'an, kaza ve kadere iman, isra, mirac, şefaât, havz, kabir azabı, cennet, cehennem, mizan, imanın artma ve eksilme meselesi, İsa'nın nuzülü ve Deccal gibi pek çok itikadî konuları eserinde işlemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Abdulğani el-Makdisî, *el-İktisad*, 125-224.

⁹² Abdulğani el-Makdisî, *el-İktisad*, 85-130.

Zehebî'nin belirttiğine göre Sıbt İbnü'l-Cevzî, Abdulğanî'nin benimsediği kalamî görüşlerinden dolayı dönemin fukahası tarafından küfre girdiğine dair icma ettiklerini belirtmiştir.⁹³ Bu görüşü aslında Ziyauddîn el-Makdisî, Abdulğanî'nin muhaliflerinden de işitmiştir. Abdulğanî'nin Dımaşk'ta yaşamış olduğu söz konusu mihnesi esnasında Mısır'da olduğunu belirten Ziyauddin el-Makdisî, Dımaşk'ta gerçekleşen mihneyi anlatırken muhaliflerden bazı kimselerin böyle bir fetvadan bahsettiğini ancak böyle bir fetvanın oluşmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir.⁹⁴ Diğer taraftan bu durum Şafii âlim Zehebî'yi bile oldukça rahatsız etmiş ve Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Abdulğanî hakkındaki bu ifadesini⁹⁵ çok insafsız olarak addetmiş ve bunun açık bir iftira olduğunu, böyle fetva verenlerin itikadî konularda kendisiyle anlaşılamayan bazı Eş'arîler'den ibaret olduğunu belirtmiştir. Zehebî, şayet Abdulğanî hakkında söz konusu icma gerçekleşmiş olsaydı onu hayatta bırakmayacaklarını, Abdulğanî'ye taassup derecesinde karşı çıkanların bazı Eş'arî âlimler olduğunu ve Abdulğanî'yle beraber olup onun benimsemiş olduğu söz konusu itikadî görüşlerin ayısını Ebu Ömer, Muvaffak İbn Kudâme, kardeşi Şeyh İmad, Şemsuddin el-Buhârî ve Hanbelîlerin çoğunun benimsediğini ifade etmiş ve dolayısıyla böyle bir icmanın kesinlikle olmadığını belirtmiştir.⁹⁶ Buna benzer bir görüş, İbn Receb el-Hanbelî'den de nakledilmiştir. İbn Receb, söz konusu icmaya şiddetle karşı çıkmış ve böyle bir icmanın oluşabilmesinin kesinlikle mümkün olamayacağını ifade etmiştir.⁹⁷

3.4. Mısır Mihnesi ve Eş'arîlerle Polemikleri

Abdulğanî'nin son iki mihnesi ise Dımaşk'ı terk etmek zorunda kalarak yerleştiği Mısır'da meydana gelmiştir. Abdulğanî'nin Kâhire başta olmak üzere Mısır'ın çeşitli kentlerinde tertip ettiği derslerin halk nazarında oldukça rağbet görmesi bazı muhalif grupları harekete geçirmiş ve bu kişiler Abdulğanî hakkında o zamanlar Eyyübî hükümdarı el-Meliku'l-Kamîl'in (öl. 635/1238) kulağına gidecek kadar olumsuz bazı söylemlerde bulunmuşlardır. Bu söylemler üzerine el-Meliku'l-Kamîl'in emriyle Abdulğanî, yedi gece boyunca ev hapsine maruz bırakılmıştır.⁹⁸ Ancak Abdulğanî'ye bu süre zarfında hiç eziyet edilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Abdulğanî söz konusu bu yedi gece hakkında "Mısır'da bu

⁹³ Zehebî, *Nübelâ*, 21/464; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/455-456.

⁹⁴ İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/32-33.

⁹⁵ Sıbt İbn Cevzî'nin *Mir'at*'ında böyle bir bilgiye rastlayamadık.

⁹⁶ Zehebî, *Nübelâ*, 21/464; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/455-456; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/36-37.

⁹⁷ İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/34-35.

⁹⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/454; Zehebî, *Nübelâ*, 21/461; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/1379; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/38.

yedi gece geçirdiğim rahatlık kadar hayatımda böyle bir rahatlık görmedim” diyerek bu durumu onaylamıştır.⁹⁹

el-Meliku'l-Kamîl'in Abdulğani'yi ev hapsine almasının sebebi muhaliflerin sürekli Abdulğani hakkında olumsuz konuşmaları olduğu söylenebilir. el-Meliku'l-Kamîl'in bu yola başvurması, hakkında söylenen bu tarz ifadelerin önünü almak olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce de geçtiği gibi Abdulğani'nin el-Meliku'l-Kamîl ile olan münasebetleri hep olumlu yönde olmuş, hatta el-Meliku'l-Kamîl'in sürekli kendisine ikram ve iltifatta bulunduğu kaydedilmiştir.

Abdulğani'nin son mihnesi de Mısır'da meydana gelmiştir. Abdulğani Mısır'a yerleştiğinde burada Karâfe'de el-Mesne' Camii başta olmak üzere, Mısır'ın pek çok yerinde¹⁰⁰ hadis dersleri icra etmiş ve bu derslerine de Mısır'da halk tarafından yoğun bir ilgi gösterilmiştir. Dimaşk'ta olduğu gibi buradaki derslerinde de itikadî konulardaki düşüncelerini çekinmeden ifade etmesi, Eş'arîleri harekete geçirmiş ve Mücessime taraftarı olduğu ve halkın itikadına zarar verdiği iddiasıyla katlinin helal olduğuna dair fetva bile çıkarılmıştır. Tabi ki çıkarılan bu fetvadan sonra Abdulğani'nin Mısır'dan çıkarılıp Mağrib'e sürgün edilmesi kararlaştırılmış ancak söz konusu karar kendisine iletilmeden vefat etmiştir.¹⁰¹

Sonuç

İslâmî ilimlerin teşekkül ve yayılma sürecinden itibaren âlimler arasında eleştiri ahlâkı ve tahammül kültürü gelişme kaydetse de bazı durumlarda bu tahammül kültürünün istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir. Bununla ilgili bir örneği Hicri VI. asırda yaşayan Abdulğani el-Makdisî'nin (öl.600/1203) yaşantısında görmek mümkündür. İnsanlar arasında temel bir problem olan fikre tahammülsüzlük durumu Abdulğani'nin eziyet ve çilelerle dolu bir hayat geçirmesine sebebiyet vermiştir.

Döneminin önemli bir hadis hafızı ve rical âlimi olan Abdulğani el-Makdisî, çeşitli sebeplerden dolayı muhtelif mihnelere maruz kalmıştır. Onun yaşadığı bu mihnelerin temel sebebi, benimsediği fikirlerine karşı tahammül gösterilmemesidir. Sert bir mizaca sahip olan el-Makdisî, münker olarak gördüğü durumlar karşısında büyük bir tepki göstermiş ve

⁹⁹ Zehebî, *Nübelâ*, 21/461; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/38.

¹⁰⁰ Zehebî, *Nübelâ*, 21/452.

¹⁰¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 22/140; Ebû Şâme el-Makdisî, *Terâcim*, 47; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/456; Zehebî, *Nübelâ*, 21/463; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/734; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakât*, 3/33-34; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, 1/50.

benimsediği selef itikadını çok sert tepkilere rağmen her ortamda savunmuştur. Onun bu tavrı ve itikadî duruşu, Dımaşk'ta ve ilim elde etmek amacıyla rihle gerçekleştirdiği kentlerde birçok sıkıntı çekmesine sebep olmuştur. Çalışmada da zikredildiği üzere el-Makdisî, İsfahan, Musul, Dımaşk ve Mısır olmak üzere dört farklı kentte problemler yaşamıştır. Yaşanılan bu problemler, mezkûr kentlerdeki düşünce özgürlüğü imkanının düzeyi hakkında birtakım fikirler sunmaktadır.

Öncelikle ifade etmek gerekir ki hicri altıncı asırda İsfahan'da düşünce ve fikir hürriyetinin istenilen düzeyde olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu asırda Ebû Nuaym başta olmak üzere bazı Şafî/Eş'arî âlimler toplum nezdinde çok saygın bir yer edinmiş ve bu âlimlerin aleyhine herhangi bir söylem kabul görmemiş, bilakis sert tepkilerle karşılanmıştır. Bunun en açık örneği Abdulğani'nin bu asırda İsfahan'da hadis okurken karşılaştığı problemlerdir. Çünkü el-Makdisî, İsfahan'da hadis okurken Eş'ariler tarafından mihnelere maruz bırakılmış, hatta ölümle tehdit edilmiştir. Eş'ariler'in bu tutumu Abdulğani'nin burada Ebû Nuaym'ın *Ma'rifetü's-Sahabe* adlı eserinden dersler yaparken eserdeki bazı yanlıslara dikkat çekmesinden kaynaklanır. Esasında ilmi bir duruş sergileyip okuttuğu eserdeki bilgileri mutlak hakikat olarak kabul etmeyen Abdulğani'nin bu tavrı, mutaassıp Ebû Nuaym taraftarlarınca kınanmış ve onun fikir hürriyetine tahammül göstermekten uzak bir duruş sergilemişlerdir. Bu durum ilgili asırda İsfahan'da Ebû Nuaym'ın bazı Eş'ariler tarafından dokunulmaz biri olarak kabul edilmesinden kaynaklanmış gözükmektedir. Ne var ki Abdulğani, dah sonra Ebû Nuaym'ın mezkûr hatalarına yönelik görüşlerini derli toplu bir şekilde ortaya koyan *Tebyînü'l-İsâbe li Evhâmin Hasalet fi Ma'rifeti's-Sahabe* adlı eserini kaleme alarak ilmi duruşundan ödün vermemiştir. el-Makdisî'nin bu duruşu, İslâm âlimlerinin ne pahasına olursa olsun bildikleri hakikatleri dile getirmeleri açısından büyük önem taşımaktadır.

Yoğun olarak Hanefîlerin yaşadığı Musul'da da durum farklı değildir. Nitekim buraya hadis talebi için uğrayan Abdulğani'nin, Ukaylî'nin Ebu Hanife'yi cerh eden *ed-Duafâü'l-Kebîr* adlı eserinden dersler yapması Hanefîlerle çeşitli polemikler yaşamasına ve mihnelere maruz bırakılmasına sebebiyet vermiştir. Çünkü bu durum karşısında Musul'daki Hanefî mezhebi mensupları, Abdulğani'ye düşman olmuş, onu hapse atmış ve kurulacak mahkemede idam edilmesini talep etmişlerdi. Abdulğani'nin yaşantısında meydana gelen bu olaylar, altıncı asırda Musul'da da düşünce ve fikir hürriyetinin zayıf olduğunu ve mezhebî saiklerin ilmi tartışmaları yönlendirdiği gibi çeşitli olayların vuku bulmasına sebebiyet verdiğini ortaya koymaktadır. Esasında İslâm âlimlerinin birbirlerine yönelik tenkitleri, genellikle nezaket kuralları çerçevesinde cereyan etmiştir. Ancak farklı mezhep müntesipleri arasında eleştiri dozunun kaçırılarak tasvip edilmeyen bir üslupla birbirini tenkit eden âlimlerin olduğu da görülür. Abdulğani'nin başına gelen Musul mihnesi de kendi mezhep imamını başka mezhep

âlimine karşı savunma reaksiyonundan kaynaklanmıştır. Diğer taraftan Abdulğani'nin de Ukaylî'nin eserini okutacağı zamanı ve mekânı doğru ayarlayamaması, bizce bir kusur olarak görülmelidir. Zira her ne kadar amaç Ebû Hanife'yi cerh etmek değilse de cerhte insafsızca hareket eden bir âlimin konuyla ilgili eserini, toplumun bu yöndeki hassasiyeti göz önünde bulundurularak okutulup okutulmayacağına karar verilmesi gerekirdi. Bu durumun yaşanması da sert bir mizaca sahip olan Abdulğani'nin ne pahasına olursa olsun ilmi konularda taviz vermeyen şahsiyetinden kaynaklanmıştır. Ancak "her doğru her yerde söylenmez" düsturuyla hareket edilmediği sürece söylenen bir şeyin yerli yerince ve güzel bir üslupla söylenmediğinde -doğru olsa bile- faydadan çok zarar doğurduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

Hicri altıncı asırda fikre tahammül duygusunun zayıf olduğu yerler arasında Dımaşk ve Mısır da gelmektedir. Nitekim son iki mihnesi Dımaşk ve Mısır'da meydana gelen Abdulğani, bu yerlerde bazı Eş'arîlerle sert fikri tartışmalar yaşamıştır. Eş'arîlerle Abdulğani arasında meydana gelen tartışmaların sebebi Abdulğani'nin benimsediği itikadî görüşlerin Eş'arîlerin görüşlerine zıt olmasıdır. İlk dönemlerden itibaren tartışılan Allah'ın sıfatları, halku'l-Kur'ân, nüzûl, savt ve istiva gibi kelâmî konular, Abdulğani ile bazı Eş'arîleri karşı karşıya getirmiştir. Günümüze kadar tartışması devam eden bu konuların hicri altıncı asırda şiddetli bir şekilde bu fikir savunucuları (Abdulğani ile Eş'arîler) tarafından tartışılması, Abdulğani'nin küfürle itham edilmesine ve katlinin helal görülmesine dair fetvaların çıkarılmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum günümüzde de cereyanları olan tekfirci söylemin ve mezhepçiliğin önceki dönemlerde de aktif olduğunu ve bunun İslam'ın bünyesine zarar vererek tahrip ettiğini, ayrıca birlikte yaşama kültürü ve tahammül ahlâkını olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymaktadır.

Hicri altıncı asırda fikir ve düşünce hürriyetinin imkânı ve âlimler arasında eleştiri kültürünün düzeyini belirlemeye dair yapılan bu çalışmada ortaya çıkmıştır ki, Abdulğani'nin uğradığı İslâm beldelerinde, çok sayıda fikrin tartışıldığı ancak buna rağmen bazı yerlerde fikir özgürlüğüne pek imkân tanınmadığı, bazı âlimlerin kendi görüşlerine aykırı gördükleri görüşleri yaftaladıkları ve bu görüşlere karşı çok sert tepkilerle cevap verdikleri ortaya çıkmaktadır. Bunun için zikri geçen âlimlerde eleştiri kültürü ve tahammül ahlâkının zayıf olduğu söylenebilir.

Son olarak döneminin önde gelen hadis hafızlarından Abdulğani'nin, hadis alanında sahip olduğu ilmî birikimi ve mirasını çok zor şartlar altında, başka bir ifadeyle çileli ve sürgün yaşantısına rağmen tükenmeyen azmiyle elde ettiği ortaya çıkmıştır. Bu asırda Abdulğani'nin şahsında meydana gelen mezkûr olayların benzerlerinin pek çok muhaddis için

de söz konusu olabileceğinin gözden kaçırılmaması gerekir. Zira çok sayıda hadis âlimi benimsediği birtakım fikirlerinden dolayı bazı imtihanlara tabii tutulmuş ve bu imtihanlar neticesinde çeşitli sıkıntılara, eziyetlere ve hapis cezalarına maruz bırakılmıştır. Dolayısıyla hadis ilimlerinin teşekkül sürecinde muhaddislerin uğradıkları maddi ve manevi meşakkatler, bu dönemlerde hadisçiliğin ve hadis ilimleriyle uğraşmanın ne kadar zahmetli bir iş olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun için âlimlerin eserleriyle yetinilmemesi gerektiğini, bilakis bu eserleri kaleme alırken karşılaştıkları problemlerin neler olduğunu ve bu problemlerin eleştiri edebiyatı olarak eserlerine ne düzeyde aks ettiğini ortaya koyan benzer çalışmalara ihtiyaç hasıl olduğunu ifade etmemiz gerekir.

Kaynakça

- Abdulğani el-Makdisî. *el-İktisad fi'l-İ'tikâd*. thk. Ahmed b. Atiyye. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1993.
- Abdulğani el-Makdisî, Ebu Muhammed Abdulğani b. Abdülvahîd. *el-Kemâl fi Esmâ'ir-Ricâl*. thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Alû Nu'man. Kuveyt, 2016.
- Âşıkkutlu, Emin. "Cerh ve Ta'dîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Çağrı, Mustafa. "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/138-141. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Çelebi, İlyas. "Mutezile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 31. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Ebû Şâme el-Makdisî, Abdurrahmân b. İsmâ'îl. *Terâcimu Ricâli'l-Karneyn es-Sâdis ve's-Sabî'*. thk. İbrahim Şemseddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Ebü'l-Arab, Muhammed b. Ahmed. *Kitâbü'l-Mihen*. thk. Yahyâ Vüheyb el-Cebbûrî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2006.
- Hâfız, Muhammed Mutî'. *el-Medresetü'l-Ömeriyye bi-Dimaşk*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2000.
- Halit b. Merğûb, Muhammed Emin. *el-Hâfız Abdulğani el-Makdisî Muhaddisen*. Mekke: el-Mektebetü'l-İmdadiyye, 2004.
- İbn Abdülhâdî, Şemsuddin Ebu Abdullah Muhammed b. Abdülhâdî. *Tabakâtü Ulemâ'î'l-Hadis*. thk. Ekrem el-Bûşî vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.
- İbn Fazlillâh el-Ömerî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ. *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâliki'l-Emsâr*. thk. Kâmil Süleymân el-Cebbûrî, Mehdi en-Necm. 27 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru Hicr, 1999.

- İbn Müflih, Burhâneddin İbrâhim b. Muhammed. *el-Maksadü'l-Erşed fi Zikri Ashabi'l-İmam Ahmed*. thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Üseymin. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1990.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ahmed. *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*. thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymîn. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 2005.
- İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Yûsuf. *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddîn. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbn Tolun, Muhammed b. Ali. *el-Kalâidu'l-Cevheriyye fi Târihi's-Salihiyye*. thk. Muhammed Ahmed Dehman. Dımaşk, 1980.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed. *Şezerâtü'z-Zehab fi Ahbâri men Zeheb*. thk. Abdülkâdir el-Arnaût, Mahmûd el-Arnaût. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh el-. *Ma'rifetü's-sikât*. thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985.
- İzzüddîn İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed. *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*. thk. Ali Muhammed Mu'avvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Kalaç, Rıdvan. *Kudâme Ailesi ve Hadis*. Van: Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Kandemir, M. Yaşar. "Cemmâilî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- Kandemir, M. Yaşar. "el-Kemâl". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 25. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.
- Keskin, Yusuf Ziya. *Ebu Nu'aym el-İsfahanî*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2003.
- Koca, Ferhat. *İslam Düşüncesinde Selefîlik -Genel Karakteristiği ve Günümüzdeki Motivasyonları-*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Abdirrahmân el-. *Tehzîbü'l-Kemâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Münzirî, Zekiyuddîn Abdülazim b. Abdilkaviy el-. *et-Tekmile li Vefayati'n-Nakale*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1984.
- Nesâî, Ebü Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb en-. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Nuaymî, Abdulkadir b. Muhammed en-Nuaymî ed-Dımaşkî. *ed-Dâris fi Tarihi'l-Medâris*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Özerverli, M. Sait. "Selefiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 36. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "İsfahan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.

- Özşenel, Mehmet. “Bir Kemalın Hikâyesi - Makdisi'nin ‘el-Kemal fi Esmâ'r-Rical'inin Dört Asırlık Serüveni-”. *Dîvân: İlmî Araştırmalar* 6/11 (2001).
- Safedî, Ebü's-Safâ Halîl b. Aybeg es-. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafâ. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Yûsuf b. Kızıoğlu. *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-A'yân*. thk. Muhammed Berekât, Kâmil Muhammed el-Harrât vd. 23 Cilt. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2103.
- Söylemez, M. Mahfuz. *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*. Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *Tabakâtü'l-Huffâz*. thk. Komisyon. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Şeşen, Ramazan. *Selahaddîn Eyyûbî ve Devlet*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1987.
- Türer, Osman. “Ebû Nuaym el-İsfahânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 10. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr el-. *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*. thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.
- Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Eşariyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 11. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Yıldırım, Enbiya. *Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye ve Hanefilere Bakışı*. Ensar Neşriyat, 2019.
- Yıldırım, Enbiya. *Hadis Problemleri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 5. Baskı., 2013.
- Yıldırım, Enbiya. “Şiddet ve Sabır Arasında Sıkışık Kalan Hadisçiler”. *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı* 3 (2019), 143-161.
- Yurdagür, Metin. “Tenzih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 40. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 2015.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-. *Kitâbü Tezkireti'l-Huffâz*. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-. *Mîzânü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*. thk. Muhammed Rıdvan Arkasûsî vd. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût, Hüseyin el-Esed vd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-. *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 53 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 2000.

**Possibility Of Freedom Of Thought In Hadith Scholars In Hijrah VI Century-Example Of Oppressions Suffered
By Abd Al-Ghani Al-Maqdisi (d.600/1203)**

Asst. Prof., Ridvan KALAÇ

Extended Summary

Intolerance of ideas, which is a fundamental problem among people, caused Abd al-Ghanî al-Maqdisi to live a life full of torment and ordeal. Al-Maqdisî, one of the scholars who was subjected to various unbearable tests due to the ideas he adopted and who was exposed to some mihna and troubles, is one of the most important hadith memorizers of VI century Hegira. Al-Maqdisi, who traveled to many settlement places of the Islamic geography in order to obtain hadith, obtained an important acquis in the sciences of hadith and rijal as a result of these travels, and made a great contribution to this field by deepening in the field of hadith and by authoring many works. In particular, *al-Kemâl fî Asmâi'r-Rijâl*, which he wrote, is the first work on Kutub al-sittah rijal and was a source for the works of rijal of the later period.

In addition to his deep knowledge of hadith sciences, al-Maqdisi, who adopted the belief of the Salaf in terms of theology and was opposed to the Ash'arites in some issues, did not hesitate to take harsh attitudes and behaviours against infidelity. This attitude and theological approaches of his put him into trouble in Damascus and in the cities, where he traveled in order to gain knowledge. The first mihna he lived was with the Ash'arites in Isfahan. While reading Abu Nuaym al-Isfahanî's *Ma'rifetü's-Sahabe*, which is about the biographies of the Companions, with his teacher Abu Musa al-Medîni, Abd al-Ghanî al-Maqdisi found that there were about two hundred and ninety errors in the work and announced these errors. His announcing these mistakes put him into trouble, and as a result, the fanatic Abu Nuaym supporters of the city wanted to kill him. Al-Maqdisi barely escaped by leaving the city secretly.

Another mihna of al-Maqdisi, which got him in trouble and subjected him to various persecutions, stemmed from the polemics he had with the Hanafis in Mosul. Abd al-Ghanî, who went to Mosul after Isfahan, lectured here from Ukaylî's work called *ad-Duafa al-Kabîr*, which is about Abu Hanifa. In the face of this situation, the members of the Hanafi sect in Mosul became hostile to Abd al-Ghanî and imprisoned him, and demanded that he be executed in the court to be established. He was one of his classmates who saved him from this death decree. Because, before the court, where a death warrant was envisaged, one of his classmates removed the section about Abu Hanifa in the relevant work and thus prevented his life-threatening danger. Abd al-Ghanî did not include the article Abu Hanifa in his work *al-Kamâl*. On the other hand, he did not include any provisions against Abu Hanifa in his work. However, while this is the case, it is stated in *al-Kamâl* that Abu Hanifa's opinion about disproving and altering status of a few narrators is taken as reference; and that some of the narrators are from the Companions of Abu Hanifa. As a result, Abd al-Ghanî was not involved in any activity against Abu Hanifa, the fact that there is no Abu Hanifa article in *al-Kemâl*, which has no narration in *Kutub-i sittah*, shows that it may be due to the content of the book.

His other mihna, which put al-Maqdisi into difficulties, happened in Damascus, where he lived with his family members. The main reason for the fierce debates and polemics that took place here between the Ash'arites and him was due to the fact that the theological views adopted by Abd al-Ghanî were contrary to the views of the

Ash'arites. Claiming that he was "ruining the people's faith", the Ash'arites complained to the governor about Abd al-Ghanî, who shared his belief in various creeds such as the attributes of Allah and the creation of the Qur'an, while he was performing hadith lessons in the Umayyad Mosque in Damascus. Thereupon, the governor established a commission in order to learn the situation, and this attitude of Abd al-Ghanî, who insisted on the Salafiyya view in this assembly, got him into trouble. Therefore, the governor had his soldiers smash the pulpit of Abd al-Ghanî in the mosque and forbade him to teach hadith here. In addition, Abd al-Ghanî was accused of infidelity because of his theological views.

Abd al-Ghanî had to immigrate to Egypt after these troubles in the Umayyad Mosque. However, he could not find comfort in Egypt, where he went, he got into trouble and was subjected to various mihnâs. The hadith lessons of Abd al-Ghanî in various cities of Egypt, especially in Cairo, were in great demand, and some scholars envied him in the face of this situation and complained about him to the ruler of the period by spreading various rumours with negative judgments. Thereupon, Abd al-Ghanî was subjected to house arrest for a while by the order of the ruler. When he was freed from house arrest and resumed his studies from where he left off, Abd al-Ghanî, who brought up his approaches to theological issues again, got into trouble again in Egypt and the Ash'arites issued a fatwa stating that he was a supporter of Mujasime and that he had ruined the people's faith, and that it was halal to shed his blood. After this fatwa was issued, it was decided to take him out of Egypt and exile him to the Maghreb. However, Abd al-Ghanî passed away before the relevant decision was conveyed to him.

As a result, Abd al-Ghanî, one of the important hadith and religious scholars of IV Hegira, could not get rid of troubles throughout his life. The main reason that got him in trouble was that some scholars in the towns where he traveled did not tolerate his views. Therefore, it turns out that in the Islamic countries Abd al-Ghanî visited, many ideas were discussed, but freedom of thought was not allowed in some places, and some scholars stigmatized the views that they saw contrary to their own views and responded with very harsh reactions to these views. For this reason, it can be said that the culture of criticism and morality of tolerance are weak among the scholars mentioned.

Key Words: Hadith, Abd al-Ghanî al Maqdisî, Ash'arites, Hanafis, Mihna, torture, Debate

